

Vojna posada u Saloni u 1. stoljeću

O vojnoj posadi u Saloni tijekom 1. stoljeća svjedoče natpisi 21 pripadnika triju legija (VII i XI Claudia pia fidelis, III Flavia felix), devetorice vojnika pomoćnih postrojbi (ala Parthorum, ala Pannoniorum, ala Claudia nova, cohors Campanorum, cohors II Cyrrhestarum, cohors III Alpinorum, cohors I Flavia Brittonum, cohors Aquitanorum) i jednoga iz nepoznate ratne mornarice. Autor pokušava odrediti kronologiju prisutnosti ovih vojnika u glavnome gradu provincije Dalmacije.

Ključne riječi: rimska vojska; legija; kohorta; ala; pješak; konjanik; strijelac; Salona

Djelovanje rimske vojske u gradovima

Rimska vojna birokracija svakodnevno je vodila evidenciju o vojnicima i njihovim zadacima što vrlo slikovito pokazuje papirus sa popisom dužnosti pripadnika vjerojatno III. kirenaičke legije (*Legio III Cyrenaica*). Sačuvana su imena 31 legionara i službe koje su izvršavali u Aleksandriji tijekom prvih deset dana mjeseca oktobra između 90. i 96. godine. Osim izvršavanja izrazito vojnih zadata u logoru, neki su ophodili gradskim ulicama, stražarili pored kovnice novca, brinuli o centurionovoj opremi, opskrbljivali ložište u termama, čistili latrine. Ovaj dokument evidentira legionare odsutne čak tijekom sedam godina kada je jedan dvaput poslan u skladišta žita u gradskoj četvrti, drugi je bio na poslovima jaružanja gradske luke i potom dodijeljen centurionu.¹ Sličan dokument je godišnje izvješće o brojčanom stanju (*pridianum*) I. kohorte *Hispanorum veterana* smještene u Meziji 105. godine. Velika većina zadata u njemu jest striktno vojnoga karaktera i odnosi se na djelovanje u provinciji i prilično daleko izvan nje, ali

1 Roy W. Davies, „The daily life of the roman soldier under the Principate“, *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* II.1, Berlin – New York 1974, 304-334; Adrian Goldsworthy, *The Complete Roman Army*, London 2003, 90-91; Sara E. Phang, „Military Documents, Languages, and Literacy“, u: *A Companion to the Roman Army*, ur. Paul Erdkamp, Blackwell Publishing 2007, 291-292.

evidentirani su i oni vojnici i časnici stavljeni na raspolaganje namjesniku provincije odnosno carskom prokuratoru.² Josip Flavije u *Židovskom ratu* spominje djelovanje rimske vojske u različitim okolnostima pa tako donosi kako je prokurator Judeje Poncije Pilat naredio vojnicima da palicama istuku židovske pobunjenike.³ Spisi Novoga zavjeta obiluju svjedočanstvima o vojsci pa tako u Evanđeljima stoji da su vojnici mučili i razapeli Krista (Mt 27, 27; Mk15, 16-20; Lk 23, 26; Iv 19, 2, 23, 25, 32, 42), a u Djelima apostolskim kako je tribun održavao red prilikom Pavlovog uhićenja u Jeruzalemu i naredio dvojici centuriona da ga sa 200 vojnika odvedu namjesniku Feliksu u Cezareju odakle je uz pratnju otplovio prema Rimu (Dj 21-28).⁴ Plinije Mlađi je kao namjesnik Bitinije i Ponta pisao caru Trajanu i tražio da mu dopusti upotrijebiti veći broj vojnika za obavljanje raznovrsnih policijskih zadaća poput regulacije prometa, pružanja pratnje raznim službenicima i čuvanja zatvorenika, hvatanja odbjeglih robova.⁵ Vojnici su imali zakonsko pravo zahtijevanja smještaja u domovima privatnih osoba (*hospitium*) i zapljene životinja, kola i radne snage za potrebe službenog prijevoza (*angaria*) što je često stvaralo napetosti sa lokalnom populacijom i dovodilo do njihove zloupotrebe ovlasti, autoriteta i privilegija.⁶

O aktivnim vojnicima, kronologiji njihova boravka i zadaćama koje su izvršavali u Saloni može govoriti jedino natpisna građa. Najvjerojatnije se smije tvrditi da prisutnost aktivnih vojnika zajedno sa niže rangiranim časnicama i centurionima čvrsto sugerira postojanje većeg odjeljenja neke postrojbe na tom mjestu.⁷ Međutim, potreban je oprez jer jedan usamljeni natpis aktivnog vojnika daleko od njegove matične postrojbe nije dovoljan kako bi se moglo govoriti o postojanju odjeljenja.⁸ Jednako tako, to što je neka jedinica spomenuta na jednom natpisu, pa se opet pojavljuje na istom lokalitetu nekoliko desetljeća poslije ne mora značiti da je tu bila smještena u međuvremenu.⁹

Salona je bila upravno, prometno i trgovačko središte rimske provincije Dalmacije. Dio odgovornosti za održavanje sigurnosti i reda tijekom 1. stoljeća bio je na pripadnicima pomoćnih postrojbi (*ala Parthorum, ala Pannoniorum, ala Claudia nova, cohors Campanorum, cohors II Cyrrhestarum, cohors Aquitanorum, cohors I milliaria Flavia*

2 Goldsworthy, *The Complete Roman Army*, 145; Pat Southern, *The Roman Army*, Santa Barbara 2006, 7. O ovom dokumentu detaljno v. Robert O. Fink, „Hunt’s Pridianum: British Museum Papyrus 2851“, *Journal of Roman Studies* 48, London 1958, 102-116.

3 Helen K. Bond, *Pontius Pilate in History and Interpretation*, Cambridge University Press 2004, 58-60.

4 Warren Carter, *The Roman Empire and the New Testament. An Essential Guide*, Nashville 2006, 42-43.

5 Christopher J. Fuhrmann, *Policing the Roman Empire. Soldiers, Administration, and Public Order*, Oxford University Press 2012, 162.

6 Nigel Pollard, „The Roman Army“, u: *A Companion to the Roman Empire*, ur. David S. Potter, Blackwell Publishing 2006, 224.

7 Artur Betz, *Untersuchungen zur militargeschichte der romischen Provinz Dalmatien*, Abhandlungen des archaologisch-epigrafischen Seminars der Universitat Wien, Neue Folge, Heft 3, Wien 1938, 21.

8 Yann Le Bohec, *The Imperial Roman Army*, London – New York 2001, 30.

9 Goldsworthy, *The Complete Roman Army*, 144.

Brittonum, cohors III Alpinorum equitata) i ratne mornarice, dok su veći dio tereta očito podnosili vojnici triju legija smještenih u Dalmaciji (*VII* i *XI Claudia pia fidelis, III Flavia felix*). Osim natpisa augzilijara Publija Klelija koji je bio *custos Traguri* i natpisa o veksilacijama VII. i XI. legije zaduženima za cestogradnju, ostali izvori iz ovoga korpusa ne spominju konkretne zadaće koje su vojnici mogli obavljati u Saloni. Postoji još sedam većinom fragmentiranih natpisa koji su isključeni iz ove analize jer je nemoguće dokazati da su spominjali aktivne pripadnike ovih postrojbi iz 1. stoljeća.¹⁰

Legije

Legio VII Claudia pia fidelis

Postrojba je došla u Ilirik tijekom Batonova ustanka između 6. i 9. godine nakon čega je smještena u logoru u Tiluriju.¹¹ Zajedno sa XI. legijom sudjelovala je 16. odnosno 17. godine u gradnji velikih cestovnih pravaca koji su se pružali iz Salone u unutrašnjost provincije.¹² U pobuni namjesnika Skribonijana 42. godine stala je na stranu cara Klaudija i zato od njega zavrijedila počasni naziv *Claudia pia fidelis*. Izostanak odnosno prisutnost ovoga epiteta na natpisima njezinih pripadnika, bez iznimke u obliku skraćenice *CPF*, datira njihove natpise u vrijeme prije odnosno poslije te godine.¹³ Legija je provinciju napustila najvjerojatnije između 58. i 62. godine kada se premjestila u Viminaciju u Gornjoj Meziji.¹⁴ Natpisi njezinih aktivnih vojnika koncentrirani su u Tiluriju i Saloni.¹⁵

10 Radi se o neobjavljenom natpisu jednog akvilifera koji je u legiji proveo 30 godina (Ivan Matijević, *Rimski vojnici na natpisima iz Salone iz doba principata* (doktorska disertacija, rukopis), Zadar 2015, 494, kat. br. 109), ulomku legionarovog nadgrobnog natpisa (*CIL* 3, 8761 (12832, 14239.5)), počasnom natpisu kojega postavlja legijski centurion Tit Titisen Valentinijan (*CIL* 3, 2055), ulomku nadgrobnog natpisa legionara koji je u službi proveo najmanje šest godina (*CIL* 3, 8781), ulomku na kojemu se spominje *princeps legionis* (*CIL* 3, 8724), ulomku vojnikovog(?) nadgrobnog natpisa (Frane Bulić, „Inscrizioni inedite“, *Bullettino di archeologia e storia dalmata* 27, Split 1904, 44, br. 3159). Vremenu 1. stoljeća možda pripada natpis Gaja Valerija Marcela iz nepoznate kohorte (*CIL* 3, 2057). Nešto više o ovim natpisima v. Matijević, *Rimski vojnici*, 53-55, 73-74. Iz rasprave je isključen i natpis centuriona Tita Lelija Severa iz III. legije *Cyrenaica* koji pripada ranom principatu, ali je nemoguće sa sigurnošću dataciju ograničiti na 1. stoljeće i pouzdano objasniti razloge njegova boravka u Saloni iako nije isključeno da se radi o kenotafiju, detaljnije v. Ivan Matijević, „*Qui cucurrit frumentarius annos XI*“, *Tusculum* 7, Solin 2014, 71, bilj. 30; Matijević, *Rimski vojnici*, 46-47.

11 Domagoj Tončinić, *Spomenici VII. legije na području rimske provincije Dalmacije*, Split 2011, 12-13, 172.

12 Cestogradnju dokazuje *CIL* 3, 10158 (Tončinić, *Spomenici VII. legije*, 114-116, kat. br. 91), najstariji pouzdano datirani legijini natpis u Dalmaciji; Tončinić, *Spomenici VII. legije*, 165, 175-176.

13 Emil Ritterling, „Legio“, *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* 12, Stuttgart 1925, 1617; Betz, *Untersuchungen*, 36-37; Tončinić, *Spomenici VII. legije*, 14, 139-140.

14 Dražen Maršić, „Izgubljeni salonitanski spomenici (II.) / Portretne stele vojnika VII. legije C. p. f. Gaja Lukrecija i Lucija Cezija Basa“, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku* 103, Split 2010, 74; Tončinić, *Spomenici VII. legije*, 14.

15 John J. Wilkes, *Dalmatia*, London 1969, 100.

U Saloni je epigrafski potvrđeno 13 njezinih aktivnih vojnika od čega ih je po imenima poznato 10. U vrijeme prije 42. godine datiraju službe četvorice vojnika, a iz istog razdoblja u Tiluriju je epigrafski potvrđeno 13 običnih vojnika i jedan signifer, po jedan vojnik je iz Bigesta i Dicma, te jedan centurion iz Jadera.¹⁶ Služba konjanika Marka Titija¹⁷ može se prema morfologiji i dekoraciji njegova nadgrobnog žrtvenika preciznije datirati u dvadesete ili tridesete godine.¹⁸ Od godina njegove vojne službe sačuvana je samo oznaka *X*, tako da se sa sigurnošću može reći da je u vojsci proveo najmanje 10 godina. Svaki je vojnik u legiju primljen kao pješak, a nakon nekoliko godina mogao je očekivati napredovanje na položaj konjanika.¹⁹ Samo su rijetki legionari odmah postajali konjanici.²⁰ Titije je mogao izravno biti primljen u konjanike jer da je promoviran iz položaja običnog vojnika to bi vjerojatno dao istaknuti na natpisu kao potvrdu svoje sposobnosti ostvarenog napredovanja.²¹ Konjanici su pripadali razredu *immunes* što je podrazumijevalo izuzimanje od zadataka koje su obavljali obični vojnici.²² Najvjerojatnije su bili pridruženi legijskim centurijama i bili pod zapovjedništvom centuriona ili opciona, a prema nekim mišljenjima svaka je centurija imala dva konjanika.²³ Nakon nekog vremena konjanik je mogao biti vraćen u obično pješaštvo kako bi prihvatio neki višerangirani položaj.²⁴ Međutim, priličan ih je broj u toj službi ostao do umirovljenja²⁵ poput Titijevog kolege Publija Lasta Skeve iz Narone koji je bio *eques veteranus*.²⁶ Malobrojnost njihovih epigrafskih potvrda donekle može biti opravdana time što ih je u legiji istodobno služilo 120.²⁷

16 Tončinić, *Spomenici VII. legije*, 170, 172, 173, 177, 178.

17 *ILLug* 2090; Tončinić, *Spomenici VII. legije*, 85-86, br. 56; *EDH* HD034434.

18 Nenad Cambi, „Kiparstvo“, u: *Longae Saloniae*, ur. Emilio Marin, Split 2002, 124, sl. 26; Nenad Cambi, *Kiparstvo rimske Dalmacije*, Split 2005, 57-59, sl. 77.

19 Michael F. Pavković, *The Legionary Horsemen: An Essay on the Equites Legionis and the Equites Promoti*, (doktorska disertacija, rukopis), Honolulu 1991, 29. (<http://scholarspace.manoa.hawaii.edu/handle/10125/9885>) (20. rujna 2019.)

20 Michael P. Speidel, „The Captor of Decebalus a New Inscription from Philippi“, *Journal of Roman Studies* 60, London 1970, 143-144.

21 Vojnici su ponekad znali na svojim natpisima isticati prethodne službe. Aurelije Justin iz XI. legije *Claudia* (*ILS* 2332) šest je godina služio kao običan vojnik (*munifex*) prije nego je postao konjanik, v. Pavković, *The Legionary Horsemen*, 24, 157-158.

22 Pavković, *The Legionary Horsemen*, 24.

23 Pavković, *The Legionary Horsemen*, 34-36, 50-53; Jonathan Roth, „The Size and Organization of the Roman Imperial Legion“, *Historia* 43, Stuttgart 1994, 353.

24 J. Frank Gilliam, „Dura Rosters and the „Constitutio Antoniniana“, *Historia* 14, Stuttgart 1965, 79, bilj. 21-22.

25 Pavković, *The Legionary Horsemen*, 32.

26 Tončinić, *Spomenici VII. legije*, 55, kat. br. 30 (*CIL* 3, 1814).

27 Pavković, *The Legionary Horsemen*, 94. Osim Skeve epigrafski je potvrđen još samo jedan konjanik iz VII. legije (Tončinić, *Spomenici VII. legije*, 25-26, kat. br. 3 (*CIL* 3, 3162a)), a vrlo je slično i sa XI. legijom iz koje su poznata dvojica (Betz, *Untersuchungen*, 1938, 68, br. 119, 120).

U vrijeme prije 42. godine datiraju službe još trojice vojnika. Gaj Azurije umro je sa 35 godina života i 14 godina službe u centuriji kojom je zapovijedao Trinije.²⁸ Centurije su bile najmanje taktičke jedinice u legiji i u njima su vojnici imali snažan osjećaj pripadnosti i identiteta.²⁹ Posebno je u 1. stoljeću bilo uobičajeno imenovati ih po centurionu koji im je zapovijedao.³⁰ Izraz *centuria Trini* indicira da je Trinije u trenutku postavljanja natpisa obavljao službu centuriona³¹ i to najvjerojatnije u Saloni gdje je njegova centurija mogla biti stacionirana. Nema sumnje da su u mirnodopskim okolnostima legijskim odjeljenjima zapovijedali centurioni što potvrđuju brojni natpisi diljem Carstva.³² Vojnik Kvint Valerije umro je u dobi od 35 godina nakon 12 godina službe,³³ a vojnik nepoznatog imena umro je nakon devet godina službe.³⁴ Tijekom prve polovice 1. stoljeća služio je jedan vojnik o kojemu nema sačuvanih drugih podataka.³⁵

Osam natpisa aktivnih legionara datira nakon 42. godine. Za isto vrijeme u legijinom stalnom logoru u Tiluriju epigrafski je potvrđen samo jedan aktivni vojnik, kao u Rideru i Naroni.³⁶ Vojnik Gaj Mantik odslužio je 24 godine,³⁷ Kvint Metije Valent umro je u 38. godini života nakon 18 godina službe.³⁸ Natpis Lucija Trebonija Valenta ne sadrži ovakve podatke.³⁹ Gaj Bitije(?) Gemel(?) bio je imaginifer⁴⁰ što ga je svrstavalo

28 *CIL* 3, 8723; Tončinić, *Spomenici VII. legije*, 27, kat. br. 5; *EDH* HD062488.

29 Ramsay MacMullen, „The Legion as a Society“, *Historia* 33, Stuttgart 1984, 446.

30 Kate Gilliver, „The Augustan Reform and the Imperial Army“, u: *A Companion to the Roman Army*, ur. Paul Erdkamp, Blackwell Publishing, 191. Tijekom 2. i 3. stoljeća centurije više nisu imenovane po svojim zapovjednicima nego su dobile stalna neosobna imena, v. Michael P. Speidel, „The Centurions' titles“, *Epigraphische Studien* 13, Graz – Köln 1983, 47, 49.

31 Izraz *centuria Triniana* značio bi da je centurion napustio svoju jedinicu, ali mu zamjena još uvijek nije stigla, Le Bohec, *The Imperial Roman Army*, 12-13; o razlici u imenovanju detaljnije Robert O. Fink, „Centuria Rufi, Centuria Rufiana, and the Ranking of Centuries“, *Transactions of the American Philological Association* 84 Baltimore 1953, 210-215. Označavanje pripadnosti centuriji vrlo je rijetko kod vojnika ove legije jer o tome svjedoči još samo jedan natpis njezina pripadnika, onaj iz Gornjega Karina, v. Tončinić, *Spomenici VII. legije*, 47, kat. br. 23 (*CIL* 3, 2885). Kod pripadnika XI. legije takva praksa potvrđena čak 11 puta i to u vremenu poslije 42. godine isključivo na natpisima iz logora u Burnu i njegove šire okolice, v. Nikola Cesarik – Miroslav Glavičić, „Centurioni XI. legije u rimskoj provinciji Dalmaciji“, u: *The century of the brave: Roman conquest and indigenous resistance in Illyricum during the time of Augustus and his heirs / Stoljeće hrabrih: Rimsko osvajanje i otpor starosjedilaca u Iliriku za vrijeme Augusta i njegovih nasljednika*, ur. Marina Miličević Bradač – Dino Demicheli, Zagreb 2017, 126-128.

32 Geoffrey D. Tully, „Did centurions lead detachments od their legions in wartime?“, *Acta Classica* 42, Durban 2004, 140.

33 *AE* 1991, 1290; Tončinić, *Spomenici VII. legije*, 91, kat. br. 59; *EDH* HD039722.

34 *CIL* 3, 2071; Tončinić, *Spomenici VII. legije*, 102, kat. br. 72; *EDH* HD000600.

35 *CIL* 3, 8687; Tončinić, *Spomenici VII. legije*, 112-113, kat. br. 88; *EDH* HD057704. Ivo Bojanovski („Legio VIII Augusta u Dalmaciji“, *Arheološki vestnik* 41, Ljubljana 1990, 700, br. 5) drži da je natpis moguće atribuirati VIII. legiji *Augusta*, ali ipak vjerojatnijim drži da je bila spomenuta VII. legija.

36 Tončinić, *Spomenici VII. legije*, 170, 172, 177, 178.

37 *AE* 1904, 172; Tončinić, *Spomenici VII. legije*, 65-66, kat. br. 38; *EDH* HD033465.

38 *AE* 1991, 1291; Tončinić, *Spomenici VII. legije*, 69-71, kat. br. 41; *EDH* HD039727.

39 *CIL* 3, 8760; Tončinić, *Spomenici VII. legije*, 86-89, kat. br. 57; *EDH* HD062557.

40 *CIL* 3, 8735; Tončinić, *Spomenici VII. legije*, 32, kat. br. 9; *EDH* HD062531.

među niže rangirane časnike, a njegova je dužnost bila nošenje stijega s carevom bistom.⁴¹ Ne može se reći je li postojao jedan za cijelu legiju ili po jedan za svakog deficiranog cara. Čini se da imaginiferi nisu pripadali isključivo I. kohorti i najvjerojatnije ih je imala svaka kohorta u legiji.⁴² Gemel(?) je jedini epigrafski potvrđen imaginifer VII. legije. Sačuvani su natpisi i dvojice signifera. Jedan se sudeći prema imenu njegova oslobođenika najvjerojatnije zvao Gaj Klodije.⁴³ Drugi je bio Gaj Lukrecije te je preminuo nakon 45 godina života i 26 godina službe.⁴⁴ Svaka legijska kohorta imala je signifera, časnika koji je nosio signum⁴⁵ i čuvao novčane depozite legionara.⁴⁶

Epigrafski su potvrđena i dvojica centuriona. Kao patron svog preminulog oslobođenika spomenut je Publije Plotije⁴⁷ koji je najvjerojatnije posvetio žrtvenik Herkulu u Segetu Donjem pored Trogira,⁴⁸ prema čemu se pretpostavlja da je djelovao u svojstvu nadglednika radova u tamošnjem kamenolomu.⁴⁹ Mnogi primjeri diljem Carstva, a posebno iz Egipta, pokazuju da su centurioni kao i ostali vojnici nadzirali radnu snagu sastavljenu od robova i kažnjenika, ali i sudjelovali u radu pružanjem vlastitih inženjerskih iskustava i vještina.⁵⁰ Natpis centuriona Gaja Vibija Pudenta također potječe iz Tragurija⁵¹ pa se pretpostavljalo da je bio na čelu manjeg legijskog odjeljenja u okolici⁵² koje je nadziralo robovsku radnu snagu u obližnjim kamenolomima.⁵³ Centurioni VII. legije potvrđeni su u drugim dijelovima provincije na dva nadgrobna i jednome posvetnom natpisu, sedam natpisa svjedoči da su arbitrirali u teritorijalnim razgraničenjima dalmatinskih peregrinskih zajednica.⁵⁴

41 Southern, *The Roman army*, 333.

42 Roth, „The Size and Organization“, 352; Le Bohec, *The Imperial Roman Army*, 49.

43 *ILJug* 2093; Tončinić, *Spomenici VII. legije*, 100-101, kat. br. 69; *EDH* HD034436.

44 *CIL* 3, 2040; Tončinić, *Spomenici VII. legije*, 61, kat. br. 35; *EDH* HD063842.

45 David J. Breeze, „The Organization of the Legion: The First Cohort and the Equites Legionis“, *Journal of Roman Studies* 59, London 1969, 50, bilj. 7; Roth, „The Size and Organization“, 352; Southern, *The Roman army*, 333.

46 Le Bohec, *The Imperial Roman Army*, 218.

47 *ILJug* 2601; Tončinić, *Spomenici VII. legije*, 81, kat. br. 51; *EDH* HD035037.

48 Jasna Jeličić, „Heraklov žrtvenik i ostali nalazi u Segetu Donjem kod Trogira“, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 75, Split 1981, 98-100; Tončinić, *Spomenici VII. legije*, 113-114, kat. br. 89; *Herculi / sacrum / P(ublius) Plotius 7(centurio) leg(ionis) / VII C(laudiae) p(iae) f(idelis) / v(otum) s(okvit) l(ibens) m(erito)*.

49 Jeličić, „Heraklov žrtvenik“, 100-102; Tončinić, *Spomenici VII. legije*, 165.

50 Manfred G. Raschke, „New Studies in Roman Commerce with the East“, *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* II.9.2, Berlin – New York 1980, 648, bilj. 951-952; Graeme A. Ward, *Centurions: The Practice of Roman Officership*, (doktorska disertacija, rukopis), Chapel Hill 2012, 218-220. (<https://cdr.lib.unc.edu/record/uuid:1ebdfa32-bdb6-4019-b26a-2931f471f574>) (20. rujna 2019.)

51 *CIL* 3, 2678 (9699); Tončinić, *Spomenici VII. legije*, 97-98, kat. br. 67; *EDH* HD058437.

52 Ritterling, „Legio“, 1619.

53 Jeličić, „Heraklov žrtvenik“, 100-102; Tončinić, *Spomenici VII. legije*, 176.

54 Nadgrobni natpisi iz Tilurija (*CIL* 3, 2914; *ILJug* 733), posvetni natpis iz Andetrija (*CIL* 3, 14951); terminacijski natpisi između Nedita i Korinjana (*CIL* 3, 9973); Nedita i nepoznate zajednice (*CIL* 3, 2282); Aserijata i Korinjana (*AE* 2003, 1332); Nerastina i Pituntina (*CIL* 3, 12794), Sapuata i [---]matina (*CIL* 3, 9864a); natpis (*CIL* 3, 9832) između [---]ina i nepoznate zajednice zajednički

Legio XI Claudia pia fidelis

Nakon slamanja Panonsko-dalmatinskog ustanka i istodobno sa dolaskom VII. legije u Tilorij, XI. legija smještena je u Burn.⁵⁵ Zajedno sa vojnicima VII. legije sudjelovala je u izgradnji cestovnih pravaca sa ishodištem u Saloni 16. odnosno 17. godine. U događajima 42. godine dijelile su istu stranu pa je i ona tada dobila počasni naziv *Claudia pia fidelis* što je vrlo važan databilni element i za natpise njezinih pripadnika.⁵⁶ Dalmaciju je napustila 68. ili 69. kada se zaputila u sjevernu Italiju odakle je nakon građanskog rata prebačena na Rajnu.⁵⁷

Uz iznimku legionara iz Skardone i signifera iz Tilorija, sve ostale potvrde njezinih aktivnih pripadnika u Dalmaciji koncentrirani su u Burnu i njegovoj široj okolici.⁵⁸ U Saloni su do sada epigrafski poimenično potvrđena šestorica njezinih vojnika. U vrijeme prije 42. godine datira služba vojnika Gaja Fulvija koji je umro u dobi od 30 godina nakon 10 godina službe.⁵⁹ Kvarto Juvencije umro je u 35. godini života kao *missicius*⁶⁰ što po svemu sudeći podrazumijeva da je nakon završetka službe ostao u službi aktivnog veterana.⁶¹ Mann smatra da je njegov natpis jedan od rijetkih iz vremena prije Tiberijeve vladavine kada je služba u legiji trajala 16 godina.⁶²

su postavili centurion VII. i XI. legije; natpis (*CIL* 3, 8472) između Onastina i Narestina postavio je prefekt kastro, o tim natpisima v. Tončinić, *Spomenici VII. legije*, 36, 112, 114, 116-123 (kat. br. 93-99), 166-168. Treba im dodati i jedan novopronađeni i još neobjavljeni iz Dikla na teritoriju Jadera, v. Anamarija Kurilić – Josipa Baraka, „Boundary Stones from Roman Dalmatia – Some Recent Discoveries“, poster na međunarodnom znanstvenom skupu *XIV Congressus internationalis epigraphiae Graecae et Latinae*, Berlin 27.-31.8.2012.

- 55 Ritterling, „Legio“, 1691; Betz, *Untersuchungen*, 20; Wilkes, *Dalmatia*, 92; Nenad Cambi – Miroslav Glavičić – Dražen Maršić – Željko Miletić – Joško Zaninović, *Amfiteatar u Burnumu. Stanje istraživanja 2003.-2005.*, Drniš – Šibenik – Zadar 2006, 5.
- 56 V. bilj. 13. Potreban je oprez prilikom ovakvog načina datiranja. Naime, odsutnost ovog počasnog pridjeva na nekim natpisima iz Neronovog vremena govori da se jedino njegova prisutnost smije koristiti kao nedvojben *terminus* za njihovo datiranje, o tome detaljnije v. Cesarik – Glavičić, „Centurioni XI. legije“, 128-129.
- 57 Ritterling, „Legio“, 1693 i d.; Wilkes, *Dalmatia*, 96-97; Rudolf Fellmann, „Die 11. Legion Claudia Pia Fidelis“, u: *Les légions de Rome sous le Haut-Empire (Actes du Congrès de Lyon 17-19 septembre 1998)*, ur. Yann Le Bohec – Catherine Wolff, Lyon 2000, 127 i d.
- 58 Wilkes, *Dalmatia*, 100; Betz, *Untersuchungen*, 67-69.
- 59 *CIL* 3, 2031; *EDH* HD051030.
- 60 *CIL* 3, 2037; *EDH* HD055582.
- 61 Za detaljan pregled nekih ranijih mišljenja o značenju ovoga izraza v. Dražen Maršić, „Portretna stela Virdomara i Pame“, *Tusculum* 8, Solin 2015, 12-13; za različita mišljenja o toj problematici također v. Le Bohec, *The Imperial Roman Army*, 224; Lawrence Keppie, „Vexilla Veteranorum“, *Papers of the British School at Rome* 41, Rome 1973, 8-17; Sheppard S. Frere, „Hyginus and the First Cohort“, *Britannia* 11, London 1980, 51-60.
- 62 John C. Mann, „Honesto Missio from the Legions“, u: *Kaiser, Heer und Gesellschaft in der römischen Kaiserzeit*, ur. G. Alföldy – B. Dobson – W. Eck, Stuttgart 2000, 153-154.

Nakon 42. godine služili su vojnici Marko Blezije Tertul⁶³ i Kvint Fabije Pakat koji je preminuo sa 37 godina.⁶⁴ Nema podataka o trajanju njegove službe, iako se prema uobičajenim godinama za novačenje smije pretpostaviti da je odslužio između 10 i 19 godina. Ulomak natpisa pripadao je aktivnom vojniku VII. ili XI. CPF legije umrlom nakon 18 godina službe.⁶⁵

Centurion Marko Julije Paterno služio je tijekom 1. stoljeća u četiri različite legije.⁶⁶ Karijeru je započeo kao običan vojnik u VI. legiji *Victrix* koja je od Augustova vremena do 70. godine boravila u Tarakonskoj Hispaniji, a potom do 121. u Donjoj Germaniji.⁶⁷ Nakon toga je postavljen za centuriona⁶⁸ u VIII. legiji *Augusta*. Ovakvo je napredovanje bilo vrlo sporo te se drži da je običnom legionaru najvjerojatnije trebalo 12 do 15 godina kako bi ostvario centurionat,⁶⁹ a prema nekim mišljenjima i 20 godina što bi značilo da je u trenutku promocije imao između 35 i 40 godina.⁷⁰ U svojoj matičnoj legiji je očito morao služiti na nižerangiranim položajima, a o kojim je funkcijama riječ ostaje nepoznato jer nisu navedene na natpisu.⁷¹ Paternova nova legija, VIII. *Augusta*, od 14. n. Krista bila je dio vojske Ilirika u kojemu je prema nekim mišljenjima bila stacionirana već od početka Panonsko-dalmatinskog ustanka. Razni natpisi pokazuju da je njezin zimski logor bio u Petoviju, epigrafski je potvrđena u Virunumu, Emoni, Celeji i Akvileji gdje je najvjerojatnije bila stacionirana. Nakon godine 45. i sudjelovanja u operacijama kod Bospora smještena je u logoru *Novae* u Meziji. U jeku građanskog rata 68.-69. godine krenula je prema sjevernoj Italiji, zadržala se u središnjoj Galiji u logoru Mirebeau i početkom 90-ih godina smještena je u Argentoratu u Gornjoj Germaniji.⁷² Uzima se da su centurioni u svakoj legiji prosječno služili tri i pol

63 *CIL* 3, 2013; *EDHHD*054709.

64 *CIL* 3, 8740; *EDHHD*062534.

65 Bulić, „Inscrizioni inedite“, 53-54, br. 3209; Tončinić, *Spomenici VII. legije*, 112-113, kat. br. 86.

66 *CIL* 3, 2035; *CIL* 11, 642; *EDHHD*054813.

67 Angel Morillo Cerdan – Victorino Garcia Marcos, „Nuevos testimonios acerca de las legiones VI Victrix y X Gemina en la region septentrional de la península Ibérica“, u: *Les légions de Rome sous le Haut-Empire (Actes du Congrès de Lyon 17-19 septembre 1998)*, ur. Yann Le Bohec – Catherine Wolff, Lyon 2000, 591-592.

68 Ovo nije bio jedini način postizanja centurionata. Mogli su ga izravno ostvariti vitezovi te pretorijanci nakon završetka svoje službe, v. Goldsworthy, *The complete roman army*, 70.

69 Southern, *The Roman army*, 130; Gilliver, „The Augustan Reform and the Imperial Army“, 191.

70 Brian Dobson – David J. Breeze, „The Rome Cohorts and the Legionary Centurionate“, *Epigraphische Studien*, 8, Graz – Köln 1969, 103; Brian Dobson, „The Significance of the Centurion and Primipilaris in the Roman Army and Administration“, *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* II.1, Berlin – New York 1974, 403.

71 Petronije Fortunat (*ILS* 2658) je prije ostvarenja prvog od 13 centurionata u nizu bio *librarius*, *optio*, *signifer*, v. James R. Summerly, *Studies in the legionary centurionate*, (doktorska disertacija, rukopis), Durham 1992, 182-183, br. 349 (<http://etheses.dur.ac.uk/1503/>) (20. rujna 2019.); Goldsworthy, *The Complete Roman Army*, 72; Southern, *The Roman army*, 130.

72 Ukratko o povijesti legije uz pregled mišljenja starijih autora v. Michel Reddé, „Legio VIII Augusta“, u: *Les légions de Rome sous le Haut-Empire (Actes du Congrès de Lyon 17-19 septembre 1998)*, ur. Yann Le Bohec – Catherine Wolff, Lyon 2000, 120-123.

godine,⁷³ tako da se može pretpostaviti da je Paterno nakon otprilike toliko vremena napustio VIII. legiju *Augusta* i karijeru nastavio u XIII. legiji *Gemina*. Na natpisu nosi počasni naslov *Martia Victrix* dobiven 61. godine zbog zasluga u slamanju Budikina ustanka u Britaniji. Nakon toga se vjerojatno kratko zadržala u Panoniji ili Dalmaciji, potom je opet bila u Britaniji, zatim u Gornjoj Germaniji gdje je ostala do početka 2. stoljeća i prebacivanja u Karnuntum u Gornjoj Panoniji.⁷⁴ Svoj posljednji centurionat Paterno je ostvario u XI. legiji *CPF*, koja je nakon napuštanja Dalmacije oko 69. godine sve do 101. godine boravila u Gornjoj Germaniji.⁷⁵ Kroz literaturu se provlače dva različita tumačenja o datiranju Paternove karijere, a sva ih je naveo Summerly u svojoj studiji o legijskom centurionatu.⁷⁶ Prevladava mišljenje po kojemu je karijera iz predflavijevskog doba i da je završila centurionatom u XI. legiji odnosno njegovom službom dok je ona još bila u Dalmaciji. Ritterling i Betz datiraju posljednji Paternov centurionat između 62. i 69. godine,⁷⁷ što se poklapa s kasnijim mišljenjima o smještanju njegove karijere u doba vladavine cara Klaudija i Nerona.⁷⁸ Summerly također drži da je Ritterlingovo mišljenje najprihvatljivije⁷⁹ i dopušta njegovu pretpostavku prema kojoj je Paterno bio na čelu nekog legijskog odjeljenja u Saloni.⁸⁰ Napominje da u slučaju ispravnosti ovakve datacije treba pretpostaviti Paternovo prebacivanje iz Hispanije (*VI Victrix*) u Meziju (*VIII Augusta*) zatim najvjerojatnije u Britaniju (*XIV Gemina*) i naposljetku u Dalmaciju (*XI Claudia pia fidelis*), što nije bilo nemoguće, ali je ipak teže objašnjivo zbog udaljenosti postrojbi.⁸¹ Postoje primjeri koji pokazuju da su se transferi centuriona u jedinice u udaljenim provincijama ipak događali tijekom predflavijevskog i flavijevskog doba.⁸² Za mnoge je centurione prilično jednostavno dati objašnjenje zašto su prebačeni iz jedne legije u drugu, a za Paternove transfere, bez obzira na njihovo datiranje, nije moguće dati konkretan odgovor.⁸³ Summerly nije otklonio ni drugu mogućnost po kojoj bi Paterno svoja tri centurionata obavljao između

73 Le Bohec, *The Imperial Roman Army*, 43, 74.

74 Thomas Franke, Legio XIV Gemina, u: *Les légions de Rome sous le Haut-Empire (Actes du Congrès de Lyon 17-19 septembre 1998)*, ur. Yann Le Bohec – Catherine Wolff, Lyon 2000, 194-200.

75 Fellmann, „Die 11. Legion Claudia Pia Fidelis“, 127-129.

76 Summerly, *Studies in the legionary centurionate*, 53-54.

77 Ritterling, „Legio“, 1703; Betz, *Untersuchungen*, 24.

78 John C. Mann, *Legionary Recruitment and Veteran Settlement During the Principate*, London 1983, 84; Eric Birley, „The origins of legionary centurions“, u: *The roman army papers 1929-1986. (MAVORS: Roman army researches IV)*, ur. Michael P. Speidel, Amsterdam 1988, 198; Matei-Popescu, *The Roman Army in Moesia Inferior*, Bucharest 2010. 128.

79 Summerly, *Studies in the legionary centurionate*, 53.

80 Ritterling, „Legio“, 1692.

81 Summerly, *Studies in the legionary centurionate*, 192, 53.

82 Summerly, *Studies in the legionary centurionate*, 17, br. 848 (Mezija – Tarakonska Hispanija – Panonija); 24, br. 786 (Mezija/partski rat/judejski rat – Hispanija/Donja Germanija – judejski rat/Panonija); 46, br. 251 (Gornja Germanija/Panonija/Mezija – Britanija/Panonija/Mezija – Numidija – Dalmacija/Mezija – Germanija); 51, br. 700 (Donja Mezija – Britanija).

83 Eric Birley, „Some legionary centurions“, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 79, Bonn 1989, 119-120.

70. i 92. godine kada su VIII., XIV. i XI. legija boravile u Gornjoj Germaniji i kada su transferi iz jedne u drugu odnosno treću legiju bili lakše izvedivi nego ukoliko je ispravna Ritterlingova pretpostavka. Štoviše, VI. i VIII. legija bile su u kontaktu tijekom Civilova ustanka 70. godine, pa je Paterno upravo tada mogao postati centurion. Međutim, Summerly je pomalo skeptičan prema ovoj tezi pa se pita, ako je karijera iz flavijevskog doba, zašto bi legionar čija je postrojba bila u Gornjoj Germaniji i koji je bio rodom iz Akve Sekstije, grada u južnoj Galiji, dočeka kraj karijere u Saloni i u njoj bio pokopan.⁸⁴ Odgovor na ovo pitanje mnogo je lakši ako se prihvati prva pretpostavka: posljednji je centurionat odslužio u legiji smještenoj u Dalmaciji, a možda je čak službom bio vezan i za Salonu poput nekolicine legionara iz XI. legije *CPF*. Stoga je najprihvatljivije gore navedeno mišljenje prema kojemu Paternova karijera datira u Klaudijevo i Neronovo doba. Vrijeme od otprilike 25 godina bilo je dovoljno da ostvari napredovanje do prvog centurionata, a potom još nekoliko godina odsluži kao centurion u svakoj od tri sljedeće legije.

Centurion u XI. legiji vjerojatno je bio Lucije Varije čiji je nadgrobni žrtvenik toliko oštećen da je nemoguće sa sigurnošću odrediti kako je izgledala njegova karijera.⁸⁵ Nekoliko dokaza upućuje na zaključak da je bio centurion u VI. kohorti *Voluntariorum* koja je u Dalmaciji bila tijekom Dolabelinog namjesništva (14.-20.) i prema tome u provinciji istodobno sa XI. legijom što znači da nije bilo zapreke za Varijevim transferom iz jedne postrojbe u drugu. Međutim, upravo zbog oštećenosti natpisa postoje dvije mogućnosti u slijedu njegovih službi: legija – centurionat u kohorti odnosno augziliarni centurionat – legijski centurionat ili veteranski status u legiji.⁸⁶

Osim Paterna i Varija, u rimskoj Dalmaciji julijevsko-klaudijevskog doba poimenično su poznata još dvadesetorica centuriona od kojih je čak 11 zabilježeno na nadgrobnim natpisima običnih legionara, bez iznimke datirani nakon 42. godine i pronađeni u legijskom logoru u Burnu i njegovoj široj okolini. Pored uobičajene imenske formule ovih vojnika stajalo je ime centurije u kojoj su služili, a ona je imenovana po centurionu koji joj je zapovijedao. Zbog skraćenog načina njihova imenovanja na takvim natpisima nemoguće je o njima kazati nešto više. Jedan centurion XI. legije zabilježen je na nadgrobnom spomeniku, terminacijski natpisi pokazuju da su provodili razgraničenja između peregrinskih zajednica u zapadnom dijelu šire okolice logora u Burnu, jedan je to učinio zajedno sa pripadnikom VII. legije (*CIL* 3, 9832). Od dvojice centuriona koji su kao prefekti izravno upravljali manjim lokalnim zajednicama u provinciji jedan je bio i politički aktivan kao gradski vijećnik u Kremoni i Jaderu.⁸⁷

84 Summerly, *Studies in the legionary centurionate*, 53.

85 *CIL* 3, 2062 (2069; 8747); *CIL* 5, 2164; *ILJug* 2098; *EDH* HD034439.

86 Detaljno o Varijevom natpisu i mogućim rekonstrukcijama njegove karijere v. Ivan Matijević, „O vojnoj karijeri centuriona Lucija Varija [---] po natpisu *ILJug* 2098 iz Salone“, *Zbornik radova sa znanstvenog kolokvija Salonitanska muza Duje Rendića-Miočevića*, Solin 29. lipnja 2016, *Tusculum* 10/2, Solin 2017, 199-210.

87 Nadgrobni natpis iz Burna (*CIL* 3, 2834 (9893)); terminacijski natpisi između Nedita i Korinjana (*ILJug* 874; *CIL* 3, 2283; 9973; 15045.2), Sidrina i Aserijata (*ILJug* 2845) i između lokalnih

Legio IIII Flavia felix

Legija je nakon osnivanja 70. godine zamijenila XI. legiju *Claudia pia fidelis* u Burnu gdje je boravila do oko 86. godine kada je u okviru Domicijanovih pregrupiranja snaga prebačena u Gornju Meziju.⁸⁸ Prema drugim mišljenjima, možda je do njezina odlaska došlo i nekoliko godina prije 86. godine.⁸⁹ Jedan akvilifer i legionar epigrafski su potvrđeni u Burnu,⁹⁰ a drugi legionar u Saloni. To je bio Lucije Marije Fortunat čiji natpis ne donosi drugih podataka o njegovoj službi,⁹¹ ali je dovoljan kako bi se pretpostavilo da je u gradu tijekom prve polovice flavijevske dinastije boravila jedna veksilacija IIII. legije.⁹²

Pomoćne postrojbe i mornarica

Ala Parthorum

Jedina epigrafska potvrda ove postrojbe u provinciji Dalmaciji potječe upravo iz Salone. Radi se o oštećenoj steli dekuriona [Tiberija] Julija Maksima, preminuloga u dobi od 26 godina.⁹³ Rođen je u Rimu kao pripadnik partske aristokracije, komemorirao ga je Seksto Celije, lako moguće njegov kolega iz postrojbe i vjerojatno također časnik. Prevladavalo je mišljenje da je *ala Parthorum* vrlo brzo poslije 9. godine prebačena u Germaniju gdje je u prvoj polovici 1. stoljeća potvrđena kao *ala Parthorum et Araborum*.⁹⁴ Međutim, nalazi tegula sa njezinim pečatom (*ala Parthorum*) u logoru Pizoraka u sjeverozapadnoj Hispaniji sugeriraju tamošnji boravak ale između početka Klaudijeve vladavine i kraja 1. stoljeća što može značiti da *ala Parthorum* iz Dalmacije i *ala Parthorum et Araborum* iz Germanije nisu istovjetne. Pronalazak ove stele na prostoru jugozapadno od Klisa odakle se lako moglo kontrolirati ceste između Salone i Kliškog prijevoja može indicirati da je cijela ala, ili jedan njezin dio pod Maksimovim zapovjedništvom, po svemu sudeći između kraja Augustove i početka Klaudijeve vladavine

zajednica čije ime nije ostalo sačuvano na natpisu (*CIL* 3, 9832); prefekti peregrinskih zajednica u Dalmaciji (*CIL* 9, 2564; *EDCS*-31900228). Detaljnije o natpisima centuriona XI. legije u Dalmaciji i njihovim zadaćama v. Cesarik – Glavičić, „Centurioni XI. legije“, 125-135.

88 Karlo Patsch, „Archäologisch-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien“, *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina* 7, Wien 1900, 81-84; Ritterling, „Legio“, 1541-1542; Eric Birley, „A Note on the Title Gemina“, *Journal of Roman Studies* 18, London 1928, 59; Betz, *Untersuchungen*, 47; Wilkes, *Dalmatia*, 97, bilj. 2; Yann Le Bohec – Catherine Wolff, „Legiones Moesiae Superioris“, u: *Les légions de Rome sous le Haut-Empire (Actes du Congrès de Lyon 17-19 septembre 1998)*, ur. Yann Le Bohec – Catherine Wolff, Lyon 2000, 239.

89 Brian W. Jones, „The Status of Dalmatia under Domitian“, *Classical Philology* 69, Chicago 1974, 49.

90 Betz, *Untersuchungen*, 72, br. 217, 218.

91 *CIL* 3, 2021; *EDH* HD054722.

92 Patsch, „Archäologisch-epigraphische Untersuchungen“, 81-85; Ritterling, „Legio“, 1541; Betz, *Untersuchungen*, 47.

93 *CIL* 3, 8746; *EDH* HD050401.

94 Géza Alföldy, „Epigraphica“, *Situla* 8, Ljubljana 1965, 96-97.

obavljala zadaću osiguravanja komunikacija glavnoga grada i njegove okolice. Nema sumnje da je tome bila dorasla zbog svoje izrazite mobilnosti, ali i istaknute službe u borbama pod Rimljanima tijekom njihova slamanja Panonsko-dalmatinskog ustanka 6.-9. godine.⁹⁵

Ala Pannoniorum

Ova konjanička pomoćna postrojba u Dalmaciji potvrđena je samo salonitanskim nadgrobnim natpisom duplikarija Kloucija, Klutamova sina, koji je doživio 35 i odslužio 11(?) godina.⁹⁶ Prema njemu se pretpostavlja da je ala u neposrednoj blizini Salone bila zastupljena najmanje jednim odjeljenjem čijem je zapovjednom lancu pripadao ovaj duplikarij. Štoviše, on je bio prvi nižerangirani časnik ispod položaja dekuriona.⁹⁷ Vjerojatno je izvršavala zadaće slične onima konjanika ale *Parthorum* s kojom je ovdje mogla zajedno boraviti u prvim godinama nakon slamanja Panonsko-dalmatinskog ustanka. Prema epigrafskim potvrdama njezinih konjanika iz Gyalóke drži se da je u Tiberijevo vrijeme premještena u Panoniju gdje je štitila ceste prema logoru u Araboni.⁹⁸

Ala Claudia nova

Ala je osnovana oko 42. godine ili točno te godine. Četiri natpisa njezinih pripadnika otkrivena su na širem drniškom području što sugerira da je na Kadinoj glavici barem tijekom jednog razdoblja bio njezin logor. U Ekvu, Tiluriju i Retiniju otkriven je po jedan natpis što sugerira da su i na tim mjestima morala postojati odjeljenja postrojbe. Ala je zbog ustanka Batavaca 70. godine otišla u Germaniju.⁹⁹

Jedini njezin pripadnik u Saloni je misicij Virdomar, sin Tartontov.¹⁰⁰ Izraz *missicius* na njegovu natpisu valja protumačiti tako da je Virdomar u vojsci proveo 25 godina nakon čega je ostao u službi veterana, dakle nije bio otpušten, i da je u toj službi preminuo. Obaveznu vojnu službu morao je završiti prije nego se postrojba zaputila u građanski rat u Italiji 69. godine, a smrt ga je zatekla na službi u Saloni ili njezinoj blizini nikako poslije 74. godine kada je ala evidentirana u Germaniji. Moglo bi se pretpostaviti da je Virdomar ostao u produljenoj službi zbog teških okolnosti uvjetovanih odlaskom ale u Italiju zbog čega je Dalmacija ostala sa malim brojem vojnika. To bi moglo objasniti njegovu službu misicija, možda čak i u okviru namjesnikova oficija u Saloni.¹⁰¹

95 Detaljnije o natpisu i povijesti postrojbe v. Ivan Matijević, „*Ala Parthorum* i *ala Pannoniorum* na natpisima iz Salone“, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 112, Split 2019, 76-84.

96 *CIL* 3, 2016 (8577); *EDH* HD054712.

97 Southern, *The Roman Army*, 123, 304; duplikariji su posjedovali dva konja, v. M. P. Speidel, *Horsemen in the Pannonian Alae*, *Saalburg Jahrbuch* 43, Saalburg 1987, 62, 64-65.

98 Detaljnije o natpisu i povijesti postrojbe v. Matijević, „*Ala Parthorum* i *ala Pannoniorum*“, 85-89.

99 Za detaljan pregled svih ranijih mišljenja o povijesti postrojbe, o Virdomarovoj portretnoj steli i njegovoj službi u kontekstu izraza *missicius* v. Maršić, „Portretna stela Virdomara i Pame“, 7-18.

100 *CIL* 3, 2065; *EDH* HD063264.

101 Maršić, „Portretna stela Virdomara“, 13, 15, 17, 18.

Cohors Campanorum

Osnovana je najvjerojatnije tijekom Augustove vladavine od vojnika sa civitetom.¹⁰² U Dalmaciji je boravila od Panonsko-dalmatinskog ustanka¹⁰³ i najvjerojatnije iz nje otišla u prvim godinama Domicijanove vladavine istodobno sa legijom III. *Flavia felix*,¹⁰⁴ a možda je provinciju napustila i kasnije u doba cara Trajana.¹⁰⁵ Kohorta je mogla biti smještena u Bigestama ili Tiluriju što se pretpostavlja prema mjestima pronalaska natpisa njezinih vojnika – tri su iz Narone, dva iz Salone.¹⁰⁶

Služba Publija Klelija bi se mogla datirati u predklaudijevsko vrijeme jer njegovo imenovanje¹⁰⁷ ne sadrži kognomen, a služba Kvinta Vetija Hospa¹⁰⁸ upravo zbog prisutnosti kognomena vjerojatno pripada u kludijevsko doba ili nešto kasnije.¹⁰⁹ Način navođenja imena kohorte upućuje na zaključak da natpisi nisu mogli biti kasniji od flavijevskog doba jer postrojbe sličnog ustroja tek od tada u svoje ime stavljaju pridjev *civium Romanorum*.¹¹⁰ Hosp je preminuo u dobi od 45 godina nakon 24 godine službe, a za Klelija nema takvih podataka. Međutim, uz njegovo ime stoji oznaka posebne službe – bio je i *custos Traguri* što možda znači da je Tragurijem najvjerojatnije još u predkludijevsko doba izravno upravljala vojska.¹¹¹ Njegovu službu u okviru odnosa između Salone i Tragurija opširno je obrazložio Suić ističući da je titula *custos* neobična i da njezino značenje nije posve jasno. Smatra da je Klelije bio niži magistrat postavljen na čelo tragurijske prefektуре ili vikusa kojim je ravnala ispostava središnjih municipalnih oblasti iz Salone. Navodi analogije sa Kapuom koja je nakon gu-

102 Michael P. Speidel, „Citizen Cohorts in the Roman Imperial Army. New Data on the Cohorts Apula, Campana, and III Campestris“, *Transactions of the American Philological Association* 106, Baltimore 1976, 345; John E. H. Spaul, *Cohors². The evidence for and a short history of the auxiliary infantry units of the Imperial Roman Army*, British Archaeological Reports, International series 841, Oxford 2000, 20, 22-23.

103 Speidel, „Citizen Cohorts“, 345. Géza Alföldy, „Die auxiliartruppen der Provinz Dalmatien“, u: *Römische Heeresgeschichte. Beiträge 1962-1985. (MAVORS: Roman Army Researches III)*, ur. Michael P. Speidel, Amsterdam 1987, 250-251.

104 Wilkes, *Dalmatia*, 141, 472.

105 Speidel, „Citizen Cohorts“, 342; Spaul, *Cohors²*, 22-23.

106 Detaljno o povijesti postrojbe sa prikazom starijih mišljenja v. Dražen Maršić, „Bilješke uz naronitanski spomenik CIL 3 8438“, *Archaeologia Adriatica* 9, Zadar 2015, 103-108.

107 *CIL* 3, 8693; *EDH* HD034680.

108 *CIL* 3, 14246.1; *EDH* HD022808.

109 Arnold Schober, *Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien*, Wien 1923, 9; Géza Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969, 27; Domagoj Tončinić – Dino Demicheli, „Stela veterana VII. legije Lucija Vetija Sekunda iz Hrvaca kod Sinja“, *Archaeologia Adriatica* 2, Zadar 2008, 355. Paul A. Holder (*Studies in the Auxilia of the Roman Army from Augustus to Trajan*, British Archaeological Reports, International series 70, Oxford 1980, 151, bilj. 20) smatra da Hospov natpis pripada tiberijevskom dobu zbog formule *testamento fieri iussit* ispisanoj bez skraćivanja analogno dvama predkludijevskim natpisima (*CIL* 3, 2710; 2913) pripadnika VII. legije.

110 Speidel, „Citizen Cohorts“, 340.

111 Géza Alföldy, *Bevölkerung und gesellschaft der römischen provinz Dalmatien*, Budapest 1965, 106.

bitka samostalnosti umjesto magistrata i vijeća dobila prefekta delegiranog iz Rima. Smije se pretpostaviti da je i tragurijski kustos vjerojatno bio delegiran, a ne biran u Traguriju.¹¹²

Cohors II Cyrrhestarum sagittaria

Kohorta je osnovana u kasno doba Augustove vladavine i zbog Panonsko-dalmatinskog ustanka došla u Dalmaciju gdje je vjerojatno djelovala do ranoflavijevskog doba.¹¹³ U Dugopolju su epigrafski potvrđena dvojica njezinih vojnika, u obližnjem Tiliriju jedan, u Burnu trojica, u Jaderu jedan. Pretpostavlja se da je njezin logor bio u Burnu ili u Tiliriju.¹¹⁴ Iako iz Salone ne potječe niti jedan natpis sa izravnim spomenom nekog aktivnog vojnika ove kohorte, u literaturi se više ili manje uvjerljivo tvrdilo da joj je pripadao strijelac Beres.¹¹⁵ Njegovo ime snažno sugerira porijeklo iz sirijskoga grada Bereje¹¹⁶ odakle su bili veteran Gaj Julije Mara pokopan u Saloni i još četvorica vojnika ove kohorte.¹¹⁷ U donjem dijelu stele je reljefni prikaz luka,¹¹⁸ a koliko je trenutno poznato u provinciji tada nije bilo neke druge kohorte sastavljene isključivo od strijelaca. Beres je mogao služiti tijekom Augustova ili Tiberijeva doba,¹¹⁹ a sukladno dataciji ostalih dalmatinskih spomenika ove kohorte gornju granicu njegove službe treba staviti u ranoflavijevsko vrijeme.

Cohors Aquitanorum

Tarhon, sin Tarbunov, umro je u dobi od 45 godina nakon što je odslužio 25 godina u kohorti *Aquitanorum*.¹²⁰ Ime postrojbe ne prati bročana oznaka što je dovelo do različitih mišljenja o tome o kojoj se kohorti radi jer ih je nekoliko sa ovakvim imenom

112 Mate Suić, „Pravni položaj grčkih gradova u Manijskom zalivu za rimske vladavine“, *Diadora* 1, Zadar 1960, 164-165.

113 Ivan Matijević, „Dva neobjavljena natpisa Druge kohorte Kiresta iz Dalmacije“, *Diadora* 23, Zadar 2009, 38, 42-43.

114 Za prikaz starijih mišljenja o kohortinom logoru v. Matijević, „Dva neobjavljena natpisa“, 41-42. Od novije literature također Željko Miletić, „Burnum – vojničko središte provincije Dalmacije“, u: *Nalazi rimske vojne opreme u Hrvatskoj*, ur. Ivan Radman-Livaja, Zagreb 2010, 129-130.

115 *CIL* 3, 8734; *EDH* HD062526. Wilkes, *Dalmatia*, 473; Holder, *Studies in the Auxilia*, 305, br. 1364; Alföldy, „Die auxiliartuppen“, 286, br. 11. 4; Nenad Cambi, „Stele iz kasnoantičke grobnice u Dugopolju“, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 86, Split 1993 (1994), 173, bilj. 91; Spaul, *Cohors*², 431; Matijević, „Dva neobjavljena natpisa“, 41.

116 Alföldy, *Die Personennamen*, 164-165.

117 *ILS* 9614; *ILJug* 303; *ILJug* 2820; *AE* 2009, 1034. Detaljnije o ovim natpisima v. i Mate Suić, „Noviji natpisi iz Burnuma“, *Diadora* 5, Zadar 1970, 123; Matijević, „Dva neobjavljena natpisa“, 37-38.

118 Sanja Ivčević, „Roman Military Gear Depicted on Grave Monuments from the Archaeological Museum in Split“, u: *Sepulkralna skulptura zapadnog Ilirika i susjednih oblasti u doba Rimskog Carstva, Zbornik radova sa međunarodnog simpozija održanog od 27. do 30. rujna 2009. u Splitu*, ur. Nenad Cambi – Guntram Koch, Split 2013, 448, 457-459.

119 Holder, *Studies in the Auxilia*, 305, br. 1364.

120 *CIL* 3, 2053; *EDH* HD063271.

unovačeno na prostoru galske Akvitanije.¹²¹ Alföldy je prema sadržaju 7. retka (*dom(o) Camul(oduno)*) zaključio da je Tarhon unovačen u britanskom Kamulodunu i da natpis ne može biti stariji od ranoflavijevskog doba zbog čega njegova postrojba nije mogla biti *cohors I Aquitanorum veterana*, *I Aquitanorum Biturgium*, *III Aquitanorum* i *III Aquitanorum* jer su bile smještene u Germaniji nakon 74. godine, a vrlo vjerojatno i već nakon 70. godine. Smatra da stoga u obzir moraju doći *I Aquitanorum* ili *II Aquitanorum* koju se može pratiti u Germaniji od 82. godine. Dolazak kohorte u Dalmaciju mogao je biti 70. godine kada su provinciju napustile druge postrojbe, a prethodno je vjerojatno bila u Germaniji jer nadgrobni natpis (*CIL* 3, 9760) iz Tilurija, gdje je mogla smještena, jasno pokazuje da je u svojim redovima imala i germanske vojnike. Ako je ovakva pretpostavka ispravna, lakše je razumjeti premještaj postrojbe 70. godine neposredno nakon ustanka Batavaca kada je udaljena iz Germanije jer je barem djelomično bila sastavljena od Germana. U Dalmaciji je kratko boravila, najkasnije do prijelaza iz 1. u 2. stoljeće.¹²² Holder je oba dalmatinska natpisa ove kohorte atribuirao *I. kohorti Aquitanorum veterana* i datirao ih u Klaudijevo ili Neronovo doba.¹²³ Takvu je identifikaciju preuzeo i Spaul koji spominje mogućnost postojanja triju kohorti istog imena (*I Aquitanorum*) i kaže da je postrojba u flavijevsko doba bila u Germaniji i uopće ne spominje mogućnost njezina boravka u Dalmaciji.¹²⁴ Gayet pretpostavlja da je riječ o *II. kohorti Aquitanorum civium Romanorum* smještenoj u Dalmaciji tijekom julijevsko-klaudijevskog doba, te 82. i 90. godine potvrđenoj u Gornjoj Germaniji.¹²⁵ Neovisno o tome o kojoj je kohorti riječ, ona u Dalmaciji nije bila 94. godine jer nije spomenuta na tada izdanoj salonitanskoj diplomi (*CIL* 16, 38).¹²⁶ Prema drugim diplomama poslije tog vremena sve kohorte koje u svom imenu imaju *Aquitanorum* bile su smještene u Gornjoj Germaniji, Reciji i Britaniji.¹²⁷ Ovi podatci upućuju na dataciju Tarhonova natpisa u 1. stoljeće, a prema Cesariku najvjerojatnije u julijevsko-klaudijevsko razdoblje.¹²⁸

121 Frédéric Gayet, „Les unités auxiliaires gauloises sous le Haut-Empire romain“, *Historia* 55, Stuttgart 2006, 73-75.

122 Alföldy, „Die auxiliartuppen“, 248. Alföldyjevo identificiranje akvitanke kohorte dobrim dijelom počiva na uvjerenju da je Tarhonov domicil bio *Camulodunum*. Problem je u tome što je naziv mjesta ispisan u skraćenom obliku i što se drži da je slovo *I* uklesano umjesto slova *L*. Nigdje u literaturi nema objašnjenja 8. retka (*TARPOLIE*) koji najvjerojatnije nije dio oznake pokojnikovog domicila. Lako je moguće da se radi o imenu druge osobe koja je dala podignuti nadgrobni spomenik, odnosno da je riječ o Tarhonovom kolegi iz postrojbe čije je ime također bilo navedeno sa patronimikom, ali nije očuvano do kraja (*Tarpo Lie[---]*). Gentilicij *Tarpeius* poznat je na jednome natpisu iz Salone, v. Alföldy, *Die Personennamen*, 135; *OPEL* 4; 108, *Tarp*.

123 Holder, *Studies in the Auxilia*, 299, br. 1091 i 1092.

124 Spaul, *Cohors*², 141-144.

125 Gayet, „Les unités auxiliaires gauloises“, 74.

126 Wilkes, *Dalmatia*, 141.

127 Spaul, *Cohors*², 141-150.

128 Također detaljno o problemu identifikacije ove postrojbe v. Nikola Cesarik, *Rimska vojska u provinciji Dalmaciji od Augustova do Hadrijanova principata* (doktorska disertacija, rukopis), Zadar 2020, 306-309.

Cohors I milliaria Flavia Brittonum

Postrojba je osnovana u Britaniji najvjerojatnije u doba Vespazijana.¹²⁹ Jedini njezin aktivni vojnik u Dalmaciji epigrafski je potvrđen upravo u Saloni. Fidel Saturionov umro je nakon 18 godina službe,¹³⁰ što znači da njegov nadgrobni natpis nije mogao nastati prije 87. godine.¹³¹ Moguće da je natpis i nešto kasniji,¹³² ali nikako od Trajanovog vremena kada je kohorta prebačena u Norik.¹³³ U prilog nešto kasnijoj dataciji govori upotreba radikalno skraćene pogrebne formule *Dis Manibus* tipične za nadgrobne natpise od početka 2. stoljeća.¹³⁴ Prema tome, boravak kohorte u Dalmaciji može biti datiran u posljednju trećinu 1. stoljeća, njezino napuštanje provincije vjerojatno je istodobno sa dolaskom I. kohorte *Belgarum*.¹³⁵

Cohors III Alpinorum

Ova kohorta ekvitata osnovana je u doba Augustove vladavine i u Dalmaciji bila vjerojatno od Panonsko-dalmatinskog ustanka 6. godine sve do prvih desetljeća 3. stoljeća. U 1. stoljeću smještena je u logoru Bigeste, jedan natpis iz Burna indicira da je u tamošnjem logoru u isto vrijeme boravilo njezino manje odjeljenje. Natpis centuriona iz Narone možda pripada vremenu kohortinog boravka u Bigestama. Postrojba je najkasnije početkom 2. stoljeća prebačena u logor Andetrij.¹³⁶

Iz Salone potječu dva natpisa datirana u 1. stoljeće.¹³⁷ Konjanik singular Plarent komemorirao je pješaka i tesarerija (*tesserarius*) Epikada iz Marcelove centurije.¹³⁸

129 George L. Cheesman, *The auxilia of the Roman Imperial army*, Oxford 1914, 59; Alföldy, „Die auxiliartuppen“, 250; Spaul, *Cohors*², 196.

130 *CIL* 3, 2024; *EDH* HD054732.

131 Alföldy, „Die auxiliartuppen“, 250; Holder, *Studies in the Auxilia*, 151, 303, br. 1271.

132 Alföldy, „Die auxiliartuppen“, 250.

133 Géza Alföldy, *Noricum*, London 1974, 259; David J. Knight, „The Movements of the Auxilia from Augustus to Hadrian“, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 85, Bonn 1991, 199. Za provincije u kojima je kohorta boravila v. Spaul, *Cohors*², 196-197.

134 Alföldy, *Die Personennamen*, 28.

135 Alföldy, „Die auxiliartuppen“, 250.

136 Alföldy, „Die auxiliartuppen“, 245-246. Međutim, prema drugim mišljenjima postrojba je u Dalmaciji tek od sredine 1. stoljeća, v. Ivo Glavaš, *Vojno značenje cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji za principata* (doktorska disertacija, rukopis), Zadar 2015, 40-42; od novijih naslova sumarno o povijesti postrojbe v. Almir Marić, „Evidentirani augzilijari *cohors III Alpinorum equitata* na Humcu“, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu* 54, Sarajevo 2017, 95 i d.

137 Iz ove rasprave eliminiran je natpis (*CIL* 3, 8739) [Kvinta Enija ---] na kojemu je oznaka njegova dekuriona u kohorti, odnosno zapovjedništva nad turmom konjanika (*dec(urioni) equit(um)*), nakon toga redak je oštećen i vide se samo donje polovice dviju okomitih hasti, i na kraju ime kohorte (*[--- c] ob(ortis) III Alpinae*). Alföldy („Die auxiliartuppen“, 281) ga je datirao u kraj 1. stoljeća uz napomenu da je ime postrojbe (*Alpina*) izvedeno kao na natpisima iz Humca (*ILLug* 116) i Narone (*CIL* 3, 14632), a takvu dataciju uz određenu zadržku poduprli su Holder (*Studies in the Auxilia*, 151, 298, br. 1063) i Devijver (*PME* 1, E 10). Zahvaljujem akademiku Cambiju koji me je upozorio da na temelju analogija sa nekim drugim salonitanskim nadgrobnim žrtvenicima koji imaju vrlo slične vegetabilne ukrase ovaj spomenik mora biti datiran u 2. stoljeće.

138 *ILLug* 681; *EDH* HD034093.

Teserariji su u augzilijima bili principali i pripadali razredu seskviplikarija (*sesquiplarius*) što znači da su primali plaću jedan i pol puta veću od plaće običnog vojnika. U zapovjednom lancu centurije iznad Epikada bili su opcion i centurion.¹³⁹ Glavna zadaća teserarija bila je primanje zapovijedi od centuriona i prosljeđivanje vojnicima, a kada su zapovijedali odjeljenjima na posebnim zadacima.¹⁴⁰ Alföldy drži da Epikadovu službu treba datirati u 1. ili početak 2. stoljeća,¹⁴¹ a prema Holderu njegova je karijera okončana u Domicijanovo vrijeme.¹⁴² Na dataciju u 1. stoljeće upućuje upotreba kratica *hic situs est i testamento fieri iussit*.¹⁴³ Čini se da prednost treba dati Alföldyju i Holderu jer tek od flavijevskog vremena dalmatinske augzilijarne postrojbe, sa izuzetkom onih koji su imali vojnike sa civitetom, u svoje redove primaju vojnike iz provincije, a ne iz izvornih mjesta svoga novačenja.¹⁴⁴ Ne treba isključiti ni mogućnost Epikadove službe u namjesnikovim singularima, kao ni da je Plarent pripadao III. kohorti *Alpinorum*,¹⁴⁵ možda upravo onoj centuriji kojom je zapovijedao Marcel. Postrojba je nesumnjivo davala vojnike za singularske službe što je izravno potvrdio natpis konjanika Lucija Atija Restuta preminuloga nakon 21 godine vojne službe,¹⁴⁶ pred kraj karijere, vjerojatno tijekom flavijevsko-trajanskog doba.¹⁴⁷

Mornarica

Mornar Diofant umro je sa 38 godina života i 18 godina vojne službe na liburni *Mureni*¹⁴⁸ u nekoj od dviju carskih ratnih mornarica tijekom 1. stoljeća. Liburna je bila laki, mali ratni brod sa dva reda vesala, upotrebljavana za izviđanje i pratnju teretnih brodova, a postojale su i njezine nešto veće inačice koje su na palubu mogle primiti dvadesetak vojnika.¹⁴⁹

139 David J. Breeze, „Pay grades and ranks below the centurionate“, *Journal of Roman Studies* 61, London 1971, 133-134.

140 Cheesman, *The auxilia of the Roman*, 43.

141 Alföldy, „Die auxiliartuppen“, 281, br. 5, 14.

142 Holder, *Studies in the Auxilia*, 151, 298, br. 1061.

143 Alföldy, *Die Personennamen*, 28.

144 Alföldy, „Die auxiliartuppen“, 256-261.

145 Detaljnije o ovoj pretpostavci v. Ivan Matijević, „Singulari dalmatinskog namjesnika“, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 109, Split 2016, 199-200.

146 *CIL* 3, 8755 (8725, 13906); *EDH* HD062490.

147 Matijević, „Singulari“, 200-201.

148 *CIL* 3, 2034; *EDH* HD054811.

149 Detaljnije o natpisu uz citiranje ostale literature v. Ivan Matijević, „Pripadnici rimskih carskih ratnih mornarica u Saloni“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 61, Zadar 2019, 51; detaljno o liburnama v. Silvio Panciera, „Liburna. Rassegna delle fonti, caratteristiche della nave, accezioni del termine“, *Epigraphica* 18, Faenza 1956, 130-156.

Zaključak

O vojnoj posadi u Saloni tijekom 1. stoljeća svjedoče natpisi 21 pripadnika triju legija (*VII i XI Claudia pia fidelis, III Flavia felix*), devetorice vojnika pomoćnih postrojbi (*ala Parthorum, Pannoniorum, Claudia nova, cohors Campanorum, II Cyrrhestarum, III Alpinorum, I Flavia Brittonum, Aquitanorum*) i jednoga iz nepoznate ratne mornarice. Najviše aktivnih vojnika bilo je iz VII. i XI. legije *CPF* koje su u provinciji boravile više od pedeset odnosno šezdeset godina. Obje su na ilirički prostor došle tijekom rimskog slamanja Panonsko-dalmatinskog ustanka (6.-9. godine), VII. legija napustila je svoj logor u Tiloriju između 58. i 61. godine, XI. legija otišla je iz Burna 68. ili 69. godine. Brojnost epigrafskih potvrda njihovih aktivnih pripadnika u odnosu na pripadnike pomoćnih postrojbi jasno pokazuje da su ovi legionari bili kraljeznica vojne posade u Saloni. Obje legije odbile su sudjelovati u pobuni namjesnika Skribonijana protiv cara Klaudija zbog čega im je 42. godine dodijeljen počasni naslov *Claudia pia fidelis*. Njegov izostanak ili upotreba pokazuju treba li neki natpis datirati prije ili poslije te godine što omogućuje uspostavljanje detaljnije kronologije njihove prisutnosti na nekom mjestu. U vremenu prije ove godine u gradu su boravila najmanje petorica aktivnih legionara: konjanik i tri vojnika VII. te jedan aktivni vojnik iz XI. legije. Treba im pridodati Kvarta Juvencija iz XI. legije koji je status misicija mogao dobiti u vremenu između slamanja ustanka 9. godine i Tiberijeve vladavine. Smije se pretpostaviti da su oni pripadali barem jednoj legijskoj veksilaciji što bi značilo i istodobnu prisutnost dočasnika i centuriona koji su joj zapovijedali. U prvim godinama nakon završetka velikog ustanka u gradu i okolici moralo ih je boraviti mnogo više jer su veksilacije ovih postrojbi 16. i 17. godine sudjelovale u izgradnji velikih cestovnih pravaca koji su Salonu povezivali sa unutrašnjošću provincije. Priprema i izvedba tako zahtjevnog građevinskog zahvata nisu mogli proći bez prisutnosti vojnika angažiranih na osiguranju. Nepoznato je koliko je vojnika pripadalo veksilacijama i tko im je zapovijedao, ali se smije zaključiti da je njihov boravak ovdje trajao koliko i cestogradnja na gradskoj periferiji.

Nakon 42. godine u gradu su prisutna trojica običnih vojnika, jedan imaginifer, dvojica signifera i dvojica centuriona iz VII. legije *CPF* što čini ukupan broj od osam pripadnika. Iz istoga razdoblja potječu dvojica običnih vojnika, jedan centurion i jedan mogući centurion iz XI. legije *CPF*. Treba im dodati i jednoga vojnika za kojega nije moguće reći iz koje je od ovih postrojbi bio tako da se broj epigrafskih potvrda pripadnika obiju legija nakon 42. godine penje na 14. Brojčani odnos aktivnih pripadnika VII. i XI. legije prije 42. godine je 4:2, a poslije 42. godine 8:4, dakle ukupno 12:6. Potrebe za legionarima u većoj su mjeri, možda dvostruko većoj ako se smije suditi prema brojčanoj zastupljenosti njihovih natpisa, namirivane vojnicima iz VII. legije nego onima iz XI. legije. Razlozi su očito praktičnoga karaktera jer je Tilorij bio mnogo bliže Saloni nego Burn. Ova tendencija posebno je izražena nakon 42. godine kada je u matičnom logoru VII. legije epigrafski potvrđen samo jedan aktivni vojnik, a u Saloni čak osmorica što jasno govori kako je prisutnost njezinih legionara znatno ojačana.

Pripadnici VII. legije *CPF* potvrđeni su i na drugim mjestima u provinciji, ali njihove epigrafske potvrde nigdje nisu ni blizu tako brojne kao u Saloni. Zacijelo se smatralo da je potrebno upravno središte provincije staviti pod čvršću kontrolu kako bi se u budućnosti eventualno izbjegli potencijalno pogubni scenariji poput netom neuspjele Skribonijanove pobune. Pretpostavku o boravku najmanje jedne veksilacije VII. legije *CPF* podupire i prisutnost dvojice centuriona i jednog mogućeg centuriona, zatim dvojice signifera i jednog imaginifera što znači da su u gradu boravili časnici i dočasnici bez kojih jedna takva postrojba, neovisno o svojoj snazi, nije mogla funkcionirati. Međutim, nemoguće je dokazati da su ovi natpisi nastali u istom razdoblju odnosno da su ti vojnici pripadali istoj veksilaciji. Ako jedan natpis potvrđuje prisutnost signifera smije li se reći da je u gradu boravila cijela legijska kohorta od gotovo 500 vojnika? Gaj Azurije na svojoj steli ističe da je služio u Trinijevoj centuriji. Znači li da su centurion Trinije i njegova centurija također prisutni u gradu? Izvori za druge provincije, poput pridijana I. kohorte *Hispanorum*, pokazuju da je centurion mogao biti samostalno poslan na izvršenje nekih zadaća tako da njegova prisutnost može, ali i ne mora ukazivati na boravak cijele centurije. Ipak, zbog prisutnosti ostalih nižerangiranih časnika mislim da je potpuno opravdano tvrditi da su legijske veksilacije u to doba boravile u gradu. Također je vrlo vjerojatno da su centurioni prilikom izvršavanja teritorijalnih razgraničenja između lokalnih zajednica, kao primjerice između Nerastina i Pituntina istočno od Salone, u svojoj pratnji imali obične vojnike koji su osiguravali tijek i provedbu toga pravnog postupka. Za neke se centurione zbog mjesta pronalaska njihovih natpisa može pretpostaviti koje su zadaće izvršavali. Žrtvenik kojega je Publije Plotije posvetio Heraklu u kamenolomima pored Tragurija snažno upućuje na zaključak da je tamo obavljao svojevrstu nadzornu ulogu koja je po svemu sudeći podrazumijevala i određeni broj vojnika pod njegovim zapovjedništvom. Sličnu funkciju možda je imao i Gaj Vibije Pudent što sugerira pronalazak njegova nadgrobnog žrtvenika u Traguriju.

Najkasnije početkom šezdesetih godina provinciju je napustila VII. legija *CPF* što je moralo dovesti do stvaranja manjka aktivnih legionara u gradu i trebalo ga je nadoknaditi angažiranjem vojnika iz XI. legije *CPF*, tada još uvijek stacionirane u Burnu. Nakon 42. godine u Saloni su epigrafski potvrđena dvojica vojnika, jedan mogući centurion i centurion Marko Julije Paterno iz XI. legije *CPF* čiji se natpis datira u vrijeme nakon 61. godine. Riječ je o vrlo iskusnom i sposobnom legionaru koji je do centurionata došao napredujući od položaja običnog vojnika u VI. legiji *Victrix*, nakon čega je promoviran u centuriona VIII. legije *Augusta*, zatim XIV. legije *Gemina* i naposljetku XI. legije *CPF* u Dalmaciji. Uopće ne bi bilo čudno da je upravo on bio na čelu jedne legijske veksilacije sastavljene od pripadnika XI. legije. Međutim, već 68. ili 69. godine i ona je napustila provinciju i na njezino je mjesto u Burnu vrlo brzo, najkasnije godinu ili dvije dana poslije, došla III. legija *Flavia felix* čiji su vojnici po svemu sudeći nastavili izvršavati zadatke koji su ranije bili odgovornost vojnika XI. legije. Sigurnost provincijske metropole morala je biti vrhunski prioritet za novoga cara Vespazijana, posebno nakon krvavoga građanskog rata tijekom kojega su se prije njega izredali carevi

Galba, Oton i Vitelije. Gotovo je nemoguće da bi provincijska uprava zanemarila novonastalu prazninu u vojnoj posadi u Saloni i zato je opravdano zaključiti da su je popunili pripadnici III. legije zajedno sa vojnicima iz lokalnih pomoćnih postrojbi. Upravo toj veksilaciji morao je pripadati vojnik III. legije čiji je nadgrobni natpis pronađen u Saloni. Samo jedna epigrafska potvrda smije se shvatiti kao posljedica kratkotrajnog legijinog boravka u provinciji.

Ove tri legije do sada su u Saloni ostavile 20 epigrafskih potvrda svojih aktivnih vojnika uključujući i jednog akvilifera koji je najvjerojatnije služio u nekoj od njih. Od svih aktivnih vojnika VII. legije za šestoricu poznate godine službe (9, 12, 14, 18, 24 i 26 godina), a za jednoga se može reći da je odslužio najmanje deset godina. Iz XI. legije samo za jednog vojnika postoji ovaj podatak (10 godina), dok je misicij imao 16 godina službe. Pripadnik jedne od ovih legija imao je 18 godina službe, a akvilifer 30 godina službe. U prosjeku su imali gotovo 18 godina službe što govori da su u trenutku smrti u Saloni već proveli dobar dio svoje karijere ili su u nju došli služiti kao već iskusni legionari.

Legijska posada u Saloni djelovala je uz potporu pripadnika pomoćnih postrojbi i mornarice koji su potvrđeni na devet natpisa. Nema sumnje da se radila jasna razlika između zadaća koje su povjeravane legionarima od onih koje su obavljali augzilijari sa civitetom odnosno oni bez njega. To jasno pokazuje primjer vojnika Publija Klelija iz kohorte *Campanorum* iz predklaudijevskog doba koji je istodobno sa vojnom službom obavljao i određenu upravno-nadzornu funkciju u Traguriju (*custos Traguri*). U gradu je najkasnije do predflavijevskog doba boravio još jedan aktivni vojnik ove kohorte što može upućivati na zaključak o kontinuiranoj prisutnosti njezinih pripadnika. Vjerojatno u godinama neposredno nakon završetka velikog Panonsko-dalmatinskog ustanka, u gradu je pokopan dekurion ale *Parthorum* što može upućivati na prisutnost barem jednog konjaničkog odjeljenja ove postrojbe. Pronalazak njegova nadgrobnog natpisa zapadno od Kliškog prijevoja, na mjestu gdje tada nije bila organizirana nekropola, daje povoda pretpostavci da je upravo tamo bio smješten sa svojim konjanicima, možda sa zadatkom kontroliranja sjevernih komunikacija prema Saloni. U isto vrijeme mogla bi se datirati i služba duplikarija ale *Pannoniorum* koja je jednim svojim odjeljenjem dopunjavala gradsku vojnu posadu. Manjak konjanika stvoren odlaskom ovih konjaničkih postrojbi, očito prije Klaudijevog dolaska na vlast, nadoknađen je angažiranjem pripadnika ale *Claudia nova* evidentirane nadgrobnim natpisom njezina misicija, vrlo iskusnog konjanika sa najmanje 25 godina vojne službe u trenutku smrti. Najkasnije do Vespazijanovog vremena datira služba strijelca Beresa koji je po svemu sudeći pripadao II. kohorti *Cyrrhestarum* sastavljenoj isključivo od strijelaca iz Sirije. Tijekom flavijevsko-trajanskog doba služio je tesararij III. kohorte *Alpinorum* čija prisutnost, kao jednoga od nižerangiranih časnika u centuriji, može ukazivati na veći broj vojnika iz ove kohorte, možda čak jedne centurije jer natpis kaže da je služio u Marcelovoj centuriji. Stelu mu je postavio namjesnikov singular, također vrlo vjerojatno pripadnik iste kohorte koja je, što potvrđuje urna konjanika singulara, davala

konjanike za ovu službu u provincijskom oficiju. Svaki je provincijski oficij svoje potrebe za ljudstvom namirivao angažiranjem vojnika iz postrojbi koje je imao na raspolaganju i zaista je neobično što njihove epigrafske potvrde potječu tek iz kasnijeg doba 1. stoljeća i da su za sada ograničene samo na ovu dvojicu augzilijara. U gradu nema niti jednoga oficijala iz redova VII., XI. ili IIII. legije. Kasnoflavijevskom ili trajanskom dobu pripada služba vojnika iz I. kohorte *Flavia Brittonum*, dok se ona vojnika iz kohorte *Aquitanorum* zbog nemogućnosti pobližeg identificiranja postrojbe datira u 1. stoljeće, možda u flavijevsko doba. U salonitanskoj je luci svoju bazu imalo odjeljenje ravenatske ili mizenatske ratne mornarice što potvrđuje natpis jednoga mornara koji je služio na liburni Mureni.

Ova vojna sila načinjena od legijskih pješaka i konjanika, augzilijarnih konjanika, pješaka i strijelaca te pripadnika mornarice tijekom 1. stoljeća pedantno je sastavljena kako bi odgovorila potrebama sigurnosne situacije u gradu i potrebama namjesnikova oficija. Nema sumnje da je ona posljedica reagiranja rimske vlasti na krupne događaje u Dalmaciji poput Panonsko-dalmatinskog ustanka (6.-9. godine), Skribonijanove pobune (42. godine) protiv cara Klaudija kao i građanskog rata (68.-69. godine) završenoga ustoličenjem dinastije Flavijevaca. Nakon toga, između kraja 1. stoljeća i prvih godina vladavine Marka Aurelija (161.-180.), prisutnost vojnika drastično je smanjena i ograničena na pripadnike triju pomoćnih kohorti ekvitati od kojih su pojedini obavljali neke službe u namjesnikovom oficiju. U kasnome principatu struktura vojne posade opet se usložnjava jer su je, osim spomenutih augzilijara, činili i oni iz novoosnovanih kohorti iz Dalmacije, pripadnici kombiniranog mornaričkog odjeljenja, te brojni legionari iz postrojbi na Dunavu od kojih je dobar dio ovdje došao obavljati različite službe u namjesnikovom oficiju.

Kratice izdanja

AE – *Anneé épigraphique*, Paris.

CIL – *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin.

EDH – *Epigraphische Datenbank Heidelberg* (<http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/inschrift/suche>) (4. listopada 2019.).

ILJug – Anna et Jaro Šašel, *Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt* (*Situla*, 5, Ljubljana, 1963); *Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt* (*Situla*, 19, Ljubljana, 1978); *Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt* (*Situla*, 25, Ljubljana, 1986).

ILS – *Inscriptiones Latinae selectae*, Berlin.

PME – *Prosopographia Militarium Equestrium quae fuerunt ab Augusto ad Gallienum*, Leuven; *PME* 1 = Pars prima, Litterae A-I, 1976.

SUMMARY

Military garrison in Salona in the first century

The article analyzes inscriptions of 21 members of three Roman legions (Legio VII, Legio XI Claudia pia fidelis, Legio IIII Flavia felix), nine soldiers of auxiliary units (*Ala Parthorum*, *Ala Pannoniorum*, *Ala Claudia nova*, *Cohors Campanorum*, *Cohors II Cyrrhestarum*, *Cohors III Alpinorum*, *Cohors I Flavia Brittonum*, *Cohors Aquitanorum*) and one from an unknown navy unit, which confirm the presence of a Roman military garrison in Salona during the 1st century. Most of them belonged to the Legio VII and Legio XI which resided in the province for more than fifty and sixty years and were the backbone of the military crew at Salona, acting with the support of auxiliary units. This military force was made up of legionary infantry and cavalry, auxiliary cavalry, infantry and archers, and members of the navy, which were meticulously assembled to meet the security needs of the city and the needs of the governor's office. There is no doubt that this military presence was a consequence of the Roman authorities' reaction to major events in Dalmatia such as the Pannonian-Dalmatian Rebellion (6-9), Scribonianus' Rebellion (42) against Emperor Claudius, and the Civil war (68-69).

Keywords: Roman Army; legion; cohort; ala; infantry; cavalry; archer; Salona